

Володимир Гнатович Хоткевич.

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ,
наукова та науково -
педагогічна діяльність
і організаційна робота.**

До 110 річниці з Дня народження.

Хоткевич Володимир Гнатович.

(11.04.1913 – 09.07.1982)

Володимир Гнатович Хоткевич народився 11 квітня 1913 року в м. Києві. Його батьками були Гнат Мартинович Хоткевич, письменник, композитор, етнограф, історик і Катря Банах-Гриневичева (Гриневич Катерина Василівна), вчителька, письменниця та громадська діячка, які перебували у цивільному шлюбі.

Хоткевич Г.М.

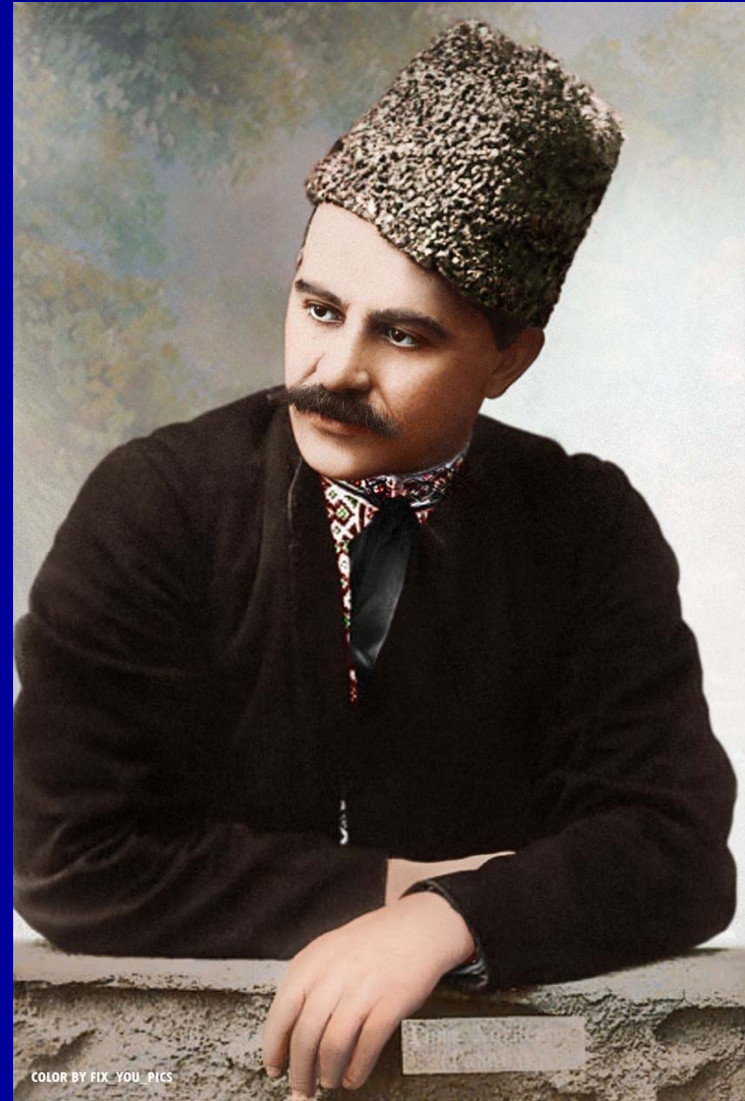
(1878 – 1938)

Гриневич К.В.

(1875 – 1947)

Батько Володимира Гнатовича, **Гнат Мартинович Хоткевич**, народився 12 січня 1878 р. у місті Харкові в польсько-українській міщанській родині. Освіту здобував у Харківському реальному училищі (закінчив 1894 р.) та на технічному факультеті Харківського технологічного інституту (1902 р.). У 1899 р. під час навчання організував виступ кобзарів і лірників на XI археологічному з'їзді у Харкові. У 1900 р. працював залізничним інженером. У 1901 р. розробив власний проєкт дизельного тепловоза. Під час революційних подій 1905 р. очолював політичні страйки, за що переслідувався владою. У 1906 р. емігрував до Львова (Австро-Угорська імперія). Виступав у Галичині і Буковині з концертами українських народних пісень у супроводі бандури і скрипки. У 1909 році заснував Гуцульський театр. У 1912 році повернувся до Києва, де виступав з лекціями на музичну тематику, продовжував концерти з бандурою, а також заснував перший в Україні Робітничий театр (1912 –1914 рр.).

Хоткевич Г.М.

(1878 – 1938)

Г. Хоткевич

Хоткевич Г.М.

У 1913 році Г.М. Хоткевич став редактором літературного журналу «Вісник культури і життя». З 1912 р. був на обліку Харківського губернського жандармського управління і після початку Першої світової війни, як неблагонадійний, був висланий у 1915 р. до Воронежа, де мешкав до 1917 р. Гнат Хоткевич засуджував більшовицьку окупацію України, але з 1920 р. знову почав брати участь у літературно-мистецькому житті. Створив Харківський національний хор, у 1922 р. організував вокальний квартет з акторів Харківського оперного театру. У 1924 р. очолив вокальне товариство «Митус». У 1920 – 1928 рр. викладав українську мову і літературу в Дергачівському зоотехнікумі, у 1926 – 1932 рр. керував класом бандури у Харківському музично-драматичному інституті. У 1930 р. видав «Підручник гри на бандурі», все життя працював над вдосконаленням техніки гри на цьому інструменті і написав низку композицій («Байда», «Нечай», «Буря на Чорному морі» тощо). У 1928 – 1932 рр. був художнім керівником Полтавської капели бандуристів.

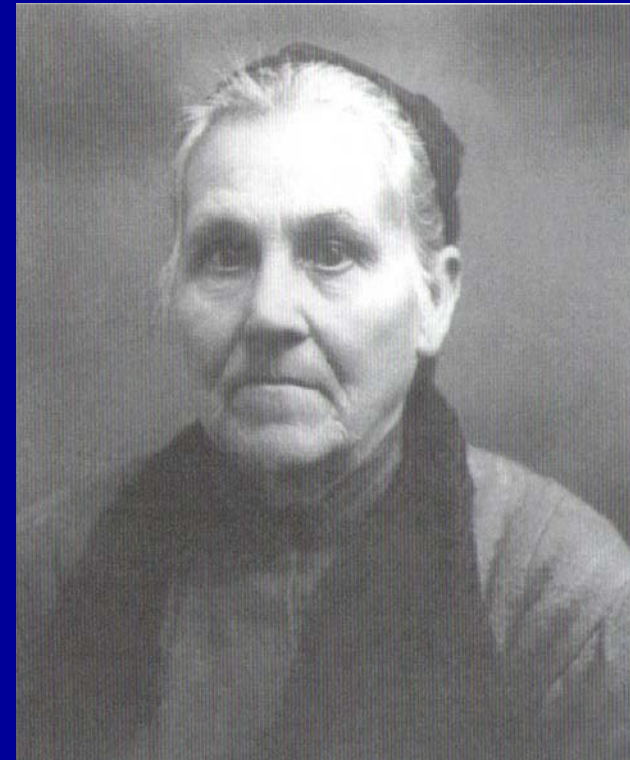

Літературну діяльність Гнат Хоткевич розпочав у 1897 році з публікації оповідання «Грузинка» у львівському журналі «Зоря». Інші відомі оповідання автора – «Блудний син» (1898), «Різдвяний вечір» (1899), цикли оповідань «Життєві аналогії» (1897 – 1901), «Гуцульські образки» (1914 – 1915 рр.).

У 1914 р. вийшла збірка «Гірські акварелі». Популярними є повісті Гната Хоткевича – романтична повість із гуцульського життя «Камінна душа» (1911), «Авірон» (1928), тетралогія «Богдан Хмельницький» (1929) і незакінчена тетралогія повістей «Тарас Шевченко». У 1928 – 1932 рр. були опубліковані його «Твори у 8 томах».

Драматичні твори Г.М. Хоткевича (п'єси «Лихолітте» (1905), «Довбуш» (1909), «Гуцульський рік» (1910), «Непросте» (1911), «О полку Ігоревім» (1926)) часто ставилися у Гуцульському та Робітничому театрах. Як літературознавець і мистецтвознавець Гнат Хоткевич відомий творами «Григорій Савич Сковорода» (1920), «Народний і середньовічний театр у Галичині» (1924), «Музичні інструменти українського народу» (1930), «Театр 1848 року» (1932). У 1932 р. радянська влада поновила переслідування митця. Він був чудовим організатором і пропагандистом українського мистецтва, що призвело до звинувачень у націоналізмі. Гнат Хоткевич був звільнений з посади, а його твори заборонені за "невідповідне ідейне спрямування" [1 – 6].

Після початку Першої світової війни у 1914 році Катерину Гриневич, яка була громадянкою Австро-Угорщини, згідно з приписом вислали з території Російської імперії. Вона залишила Гната і свого маленького сина Володимира, яких так більше ніколи й не побачила і повернулася до Львова. Доглядом за Володимиром, за його братом Євгеном і сестрами Тетяною та Ольгою, які були дітьми Гната Хоткевича та його першої дружини Катерини Рубанович, займалась мати Гната Хоткевича - Ольга Василівна Хоткевич [1].

Хоткевич О.В. [1]

Хоткевич П.В. [7]
(1901 – 1976)

П.В. Хоткевич та О.В. Хоткевич із
Галиною Хоткевич [7] .

Платоніда
Хоткевич та
Володимир
Хоткевич.
Івано-
Франківськ.
70 - ті роки
[1] .

Платоніда Володимирівна Скрипко, з якою Гнат Хоткевич вступив у шлюб на початку 20-х років, народила йому трьох дітей: Настю, яка померла в дворічному віці від дифтерії, Богдана та Галину. Не зазнавши материнської любові, Володимир із вдячністю приймав всі прояви доброзичливості від Платоніди, яка стала йому другою мамою [1].

Галина Хоткевич [1] .

Володимир Хоткевич мав легку натуру і всі в родині його любили. Він радо допомагав батькам у всіх домашніх роботах, а також добре вчився в семирічній трудовій школі у (1920 – 1927 рр.). Після закінчення сьомого класу через родинне безгрошів'я він змушений був вступити до індустріально-технічної профшколи, де навчався у (1927 – 1930 рр.) і отримував стипендію [1].

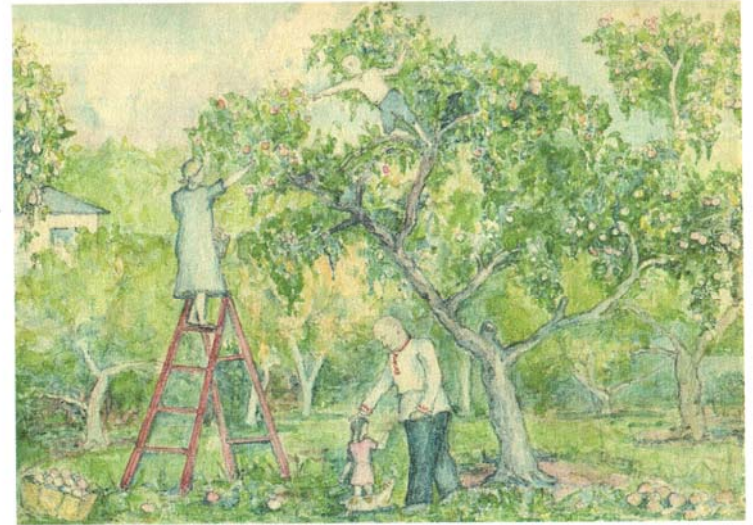

Володимир та Богдан Хоткевичі [1] .

Будинок Гната Хоткевича у Високому,
(малюнок Володимира Хоткевича, 1934 рік)

[1]

У родинному садку. Збір яблук,
(малюнок Володимира Хоткевича, 1934 рік)

Будинок-музей Гната Хоткевича у Високому.
Сучасний вигляд.

Первісний об'єм будинку Гната Хоткевича включав робочий кабінет Гната Хоткевича, спальню, кімнату старшого сина – Володимира Хоткевича, дитячу кімнату молодших дітей Галини і Богдана, кімнату матері, спальню, вітальню, кухню-їдальню, відкриту дерев'яну веранду, що була звернена в сад, підсобні приміщення. Будинок займав центральне положення на земельній ділянці в оточенні плодового саду, городу, квітників.

**Володимир Хоткевич,
студент [1] .**

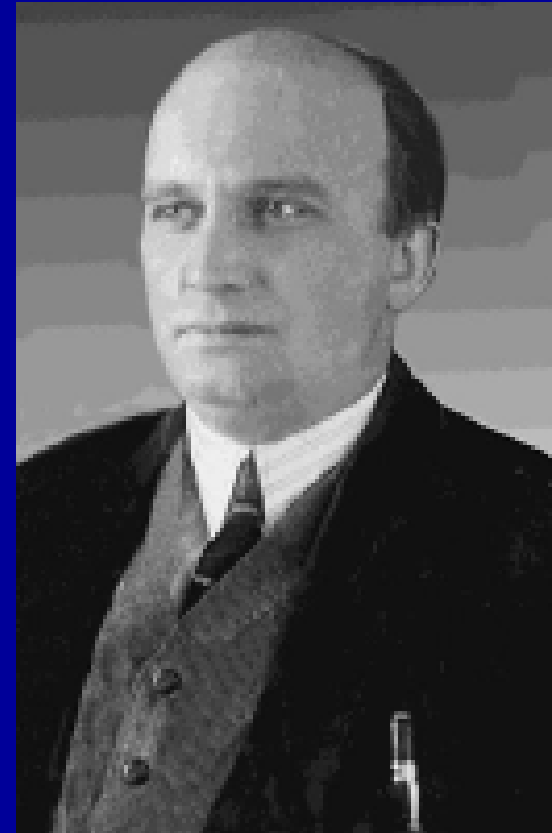

**Будівля Харківського технологічного
інституту.**

Після закінчення профшколи у 1930 році Володимир Хоткевич вступив на фізико-механічний факультет Харківського механіко-машинобудівного інституту, який був створений після розділення Харківського технологічного інституту. Закінчив його з відзнакою у 1935 році, отримавши диплом інженера-дослідника у галузі фізики. Під час навчання в інституті 19-річний юнак залишив дім й оселився в гуртожитку, ставши цілком незалежною людиною.

Науковим керівником дипломної роботи В.Г. Хоткевича був талановитий фізик-експериментатор Лев Васильович Шубников, який керував криогенною лабораторією УФТІ. У цій лабораторії В.Г. Хоткевич з 1932 року ще до закінчення інституту почав працювати на посаді препаратора. У 1934 році він у співавторстві з Л.В. Шубниковим встановив та пояснив особливості температурної залежності теплоємності надпровідних сплавів. Отримані результати були опубліковані в журналі *Physikalische Zeitschrift der Sowietunion*, який видавався в УФТІ у 1934 році. Це була перша наукова стаття В.Г. Хоткевича.

Шубников Л.В.
(1901 – 1937)

Головний корпус УФТІ, в якому працював В.Г. Хоткевич із 1932 р. до 1950 р. на посадах: препаратора, лаборанта, інженера, старшого наукового співробітника.

В.Г. Хоткевич. Фото було знято у 1935 році після закінчення Харківського механіко-машинобудівного інституту.

В.Г. Хоткевич. Фото було знято в перший день роботи в УФТІ.

Співробітники кріогенної лабораторії УФТІ, 1933 р. Зліва направо: (у першому ряду): М.С. Руденко (другий), Н.М. Цин (третья), О.М. Трапезникова (четверта), Ю.М. Рябінін (п'ятий), О.Й. Судовцов (шостий), Догадін (сьомий); (у другому ряду): Г.Д. Шепелєв (третій), Л.В. Шубников (четвертий), І.П. Корольов (п'ятий), **В.Г. Хоткевич** (шостий), В.А. Маслов (дев'ятий).

В.Г. Хоткевич (справа) налагоджує роботу скраплювача Лінде - Мейснера в кріогенній лабораторії УФТІ.

Для проведення низькотемпературних досліджень у кріогенній лабораторії УФТІ необхідно було освоїти в достатній кількості виробництво рідких азоту, водню і гелію. Азотна скраплювальна машина в УФТІ була запущена в 1930 р. У запуску водневої скраплювальної установки, який відбувся 23 березня 1931 р., брали участь Л.В. Шубников, В.Г. Хоткевич, Ю.М. Рябінін, І.П. Корольов, В.І. Богатов, О.Й. Судовцов. Рідкий гелій за методом Саймона та з використанням стаціонарного скраплювача Лінде - Мейснера, в налагоджуванні якого і введенні в дію якого брав участь В.Г. Хоткевич, був отриманий в кінці 1932 р. Завдяки цьому Харків став одним із чотирьох світових центрів кріогенних досліджень при температурах, близьких до абсолютного нуля.

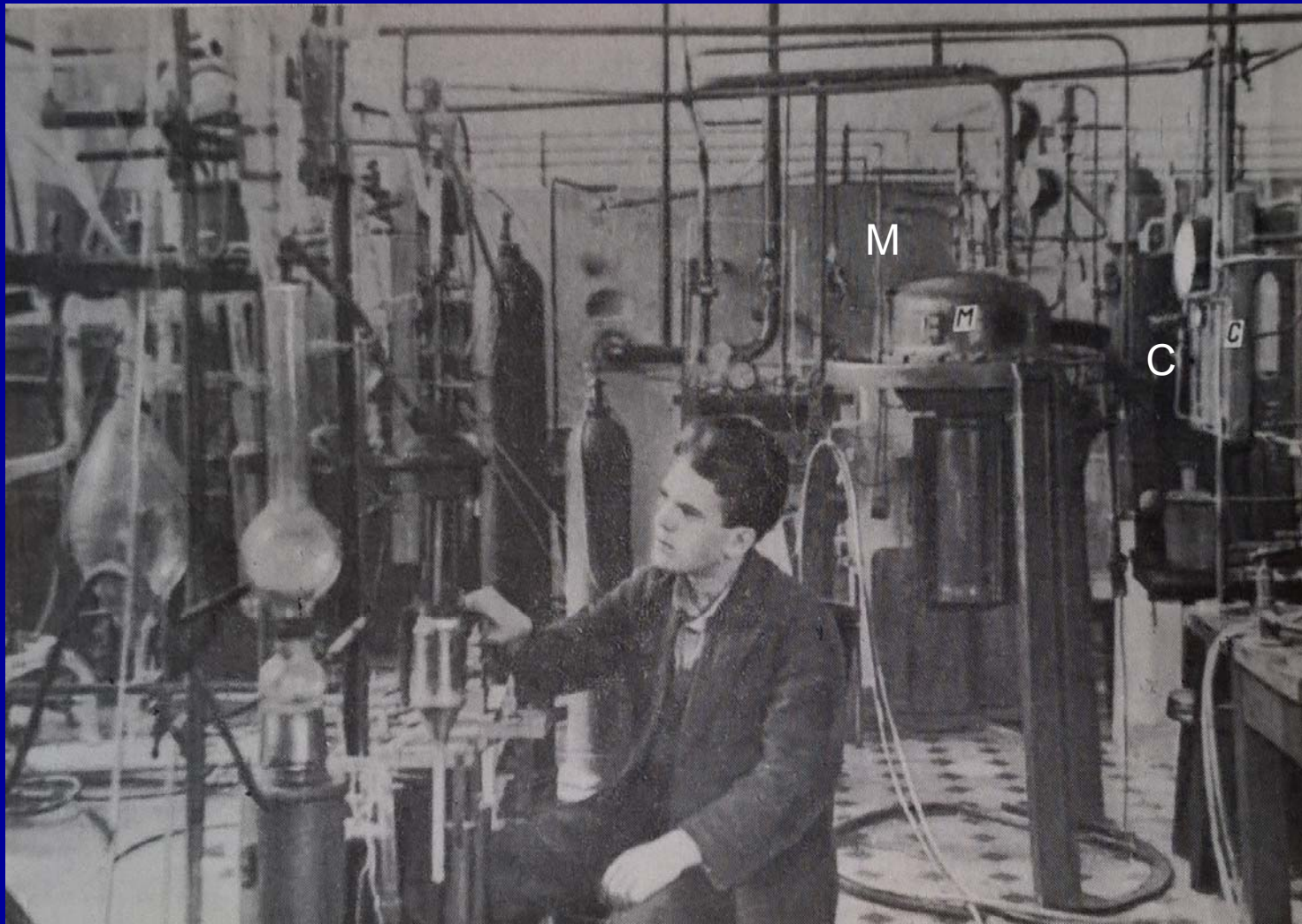

В.Г. Хоткевич. Фото було знято в першій половині 30-х років під час роботи в кріогенній лабораторії УФТІ під керівництвом Л.В. Шубникова.

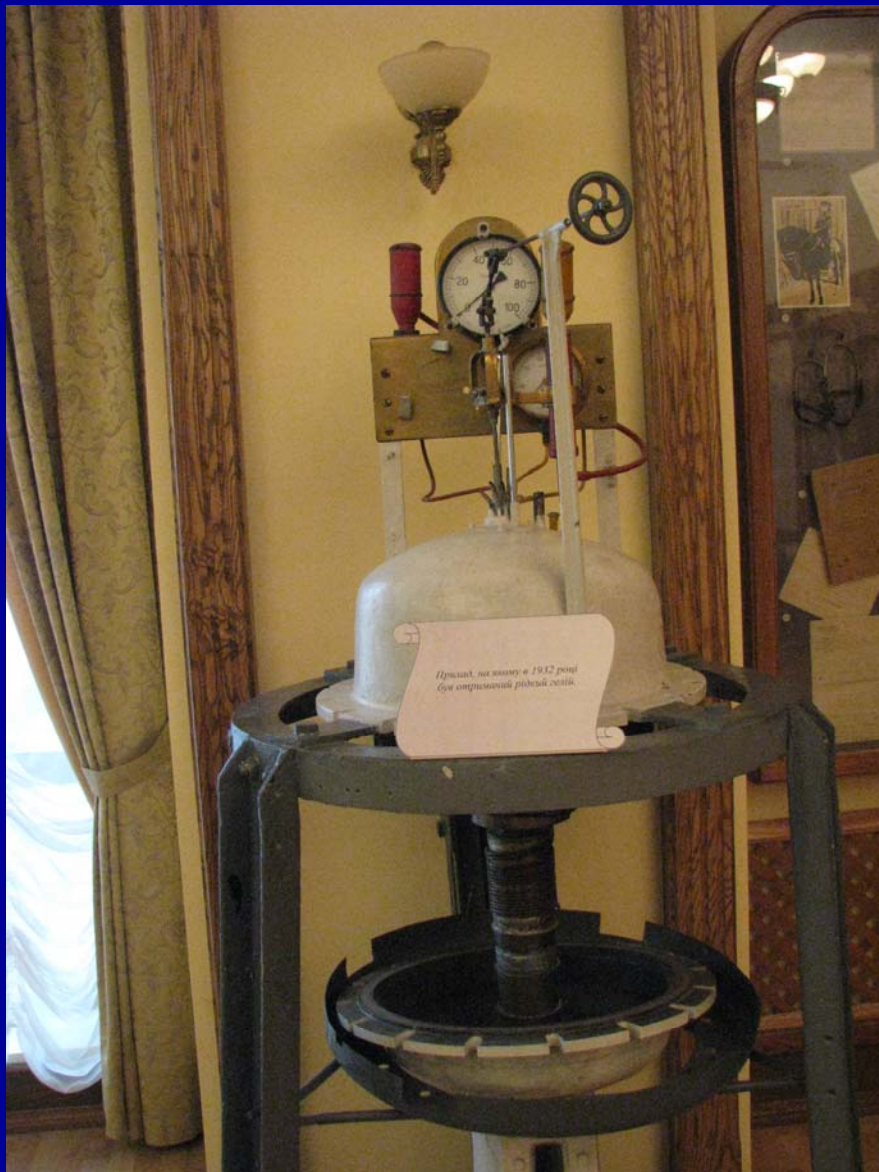

Пам'ятні дошки на честь скраплення водню та гелію, які встановлені в кріогенній лабораторії ХФТІ [14].

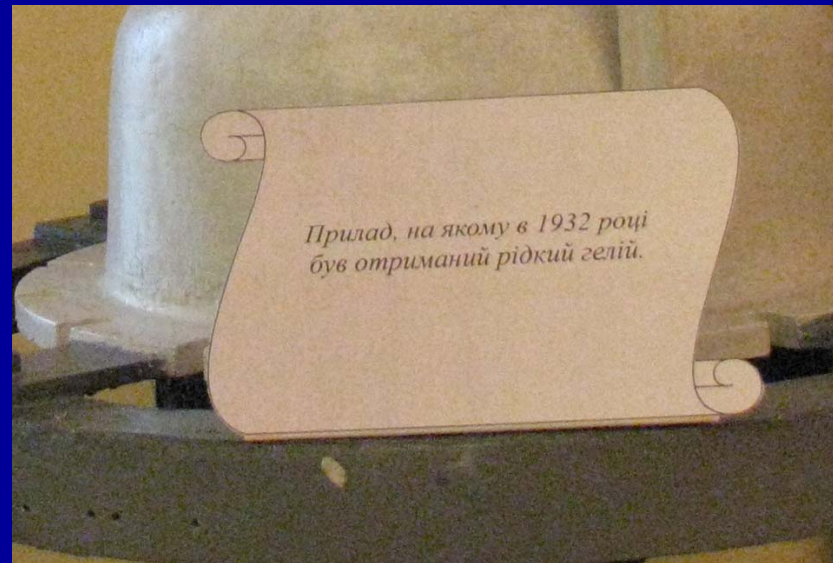

Ю.М. Рябінін у криогенній лабораторії УФТІ. Літерою М позначений скраплювач газів Лінде-Мейснера, а літерою С – скраплювач Саймона [9].

Прилад, на якому в 1932 році
був отриманий рідкий гелій.

Прилад, на якому в 1932 році
був отриманий рідкий гелій.

Фрагмент скраплювача Лінде -
Мейснера, який
використовував В.Г. Хоткевич
для отримання рідкого гелію в
кріогенній лабораторії УФТІ.

Прилад експонується в Музеї історії
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна.

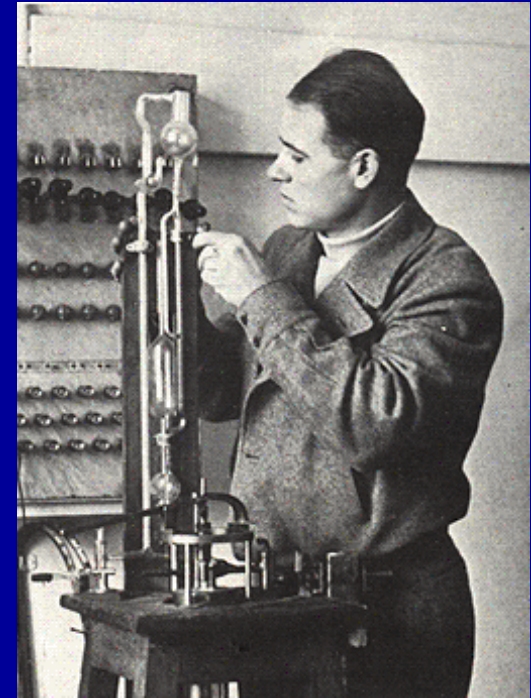

У дослідженні надпровідності (1934 – 1938 рр.) Л.В. Шубников із співробітниками кріогенної лабораторії УФТІ, серед яких був і В.Г. Хоткевич, одержав низку нових наукових результатів, які тепер фахівці відносять до класичних.

У 1935 – 1936 рр. В.Г. Хоткевич взяв участь у дослідженнях, спрямованих на вивчення магнітних властивостей надпровідних сплавів, які у подальшому були названі надпровідниками другого роду. Було встановлено наявність двох критичних полів: H_{k1} – перше поле початку проникнення у надпровідник, H_{k2} – друге поле закінчення проникнення і появи електричного опору, хід $B(H)$; в інтервалі ($H_{k1} – H_{k2}$) – змішаний стан, за міжнародною термінологією «фаза Шубникова»

(Л.В. Шубников, Ю.М. Рябінін, В.Г. Хоткевич, Г.Д. Шепелєв).

Отримані в цих вимірюваннях результати були настільки точними, що стали вихідними даними при подальшій побудові сучасної теорії надпровідників II-го роду.

В.Г. Хоткевич у кріогенній лабораторії УФТІ [17, 24].

У 1936 – 1938 роках за участю В.Г. Хоткевича були визначені критичні значення поля і струму для надпровідного олова відповідно до гіпотези Сілсбі, згідно з якою критичний струм в дротині руйнує надпровідність через створення на поверхні металу критичного магнітного поля (Л.В. Шубников, В.Г. Хоткевич).

Фрагменти обладнання кріогенної лабораторії УФТІ. Сучасний вигляд.

Хоткевич В.Г.

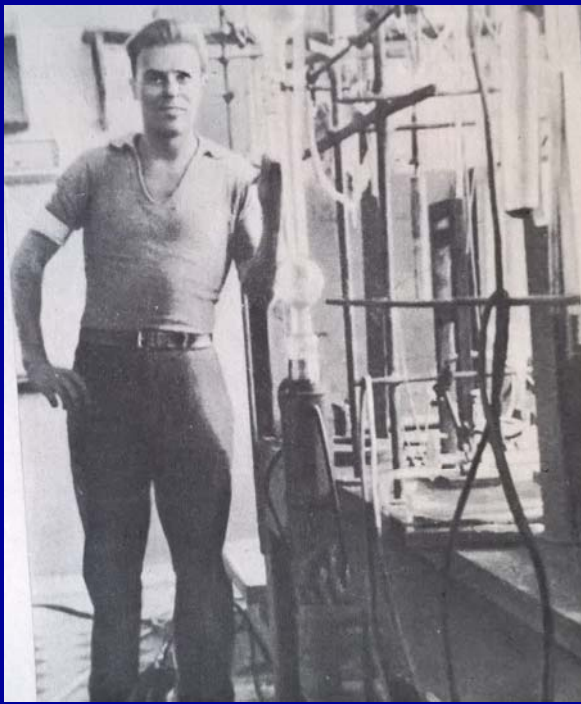

Б.Г. Лазарєв проводить підготовку до експерименту з вимірювання магнітного моменту протона. Фото 1935 р. [11].

У момент високого творчого підйому наукова школа кріофізики в УФТІ зазнала серйозної втрати.

6 серпня 1937 р. Л.В. Шубникова було незаконно заарештовано, а 28 листопада 1937 р. засуджено і розстріляно.

Після Л.В. Шубникова керівником кріогенної лабораторії УФТІ став Борис Георгійович Лазарєв – талановитий фізик, оригінальний експериментатор, людина широкої ерудиції та наукової інтуїції. Надзвичайно захоплений наукою, він щедро ділився досвідом та знаннями із співробітниками.

В.Г. Хоткевич у криогенній лабораторії УФТІ. [9]

У 1938 році вперше в СРСР були розпочаті дослідження надпровідності на високих частотах. Була здійснена спроба визначити час релаксації явища (Б.Г. Лазарєв, В.Г. Хоткевич, О.О. Галкін).

Хоткевич В.Г.

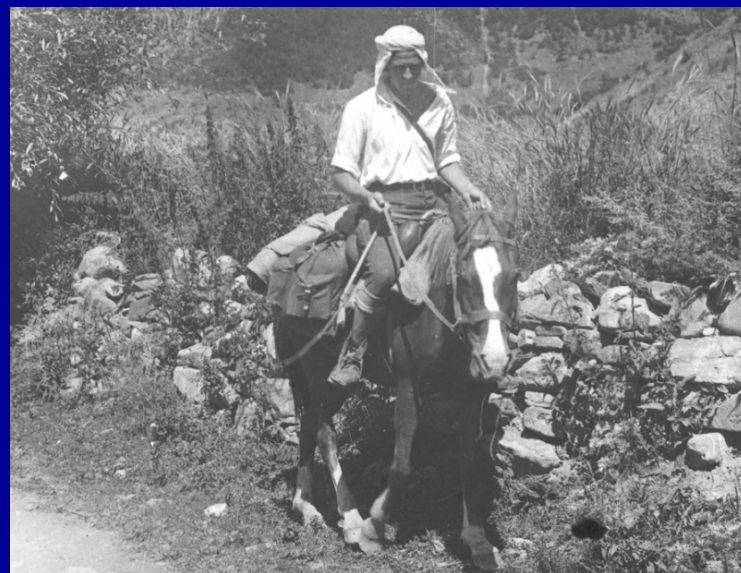
Ремонтні роботи на компресорі в кріогенній лабораторії УФТІ: крайній справа – Б.Г. Лазарев, зліва внизу – В.Г. Хоткевич, на задньому плані – О.Й. Судовцов. Кінець 30-х років [14].

Працівники кріогенної лабораторії підтримували дружні стосунки. Разом із її керівником – Б.Г. Лазарєвим вони працювали, ходили в походи, захоплювались альпінізмом, відвідували школу верхової їзди. У 1936 році вони здійснили сходження на гору Белуха, найвищу гору (4500 метрів) на Алтаї, а також здійснювали сходження на Кавказі.

Під час сходження на вершину Белухи. По альпіністській трасі у зв'язці йдуть: В.Г. Хоткевич, А.Ф. Прихотько, Л.С. Лазарева, Б. Кизельбаш, Б.Г. Лазарєв [24] . 24

Б.Г. Лазарев під час кінного походу на Кавказі [11].

В.Г. Хоткевич на Алтаї. Фото 1936 року.

У 30 - ті роки В.Г. Хоткевич тяжко пережив події, пов'язані із переслідуванням, арештом та трагічною загибеллю його батька.

Гнат Хоткевич у ролі кобзаря Кирика у фільмі «Назар Стодоля» (1937 р.).

У 1933 році сім'я Гната Хоткевича голодувала під час Голодомору. Йому не видали продовольчі картки, тому що він був офіційно зареєстрованим безробітним. Взимку до голоду додалися ще й морози. Та й на цьому страшні випробування не скінчилися. 19 квітня 1934 р., їдучи з Харкова, Гнат Хоткевич зірвався з підніжки вагона і зазнав тяжких травм, дуже поранив ногу, і декілька місяців лежав у лікарні. Видавництво вимагало повернути гонорар, і, щоб віддати борг, письменник розпродавав власні речі, працював на кількох роботах одночасно – але злидні все одно не відступали. Зацькований і принижений, Хоткевич зважився написати листи до харківських властей, до керівників Академії наук України і навіть до Й. Сталіна з проханням виділити пенсію. "Як мені далі жити? Мене позбавили праці і хлібних карточок. Ми голодуємо. У нас немає чим топити. Я спроможний купити лише один кухоль квасолі на день, із якої варимо на всіх юшку... На двох дітей маємо тільки одну пару чобіт, а їм же треба ходити до школи... В нас нічим топити... Вода в хаті замерзає..." [13].

У 1937 році Гната Хоткевича почали викликати до УНКВС на допити. А пізно вночі 23 лютого 1938 р. за ним у Високий приїхали страшні гості.

"Було їх троє, – згадувала молодша донька Хоткевича Галина. – Обшук робили ретельно. Двоє нишпорили повсюди. Хлопці були молоденькі, може, ще й досі живі вони? Третій наглядав. Забрали зовсім мало паперів. Мама розбудила нас з Богданом. Пояснила дуже коротко, що татко з дядями поїде. Сказала це тихо, таким голосом, що розпитувати ми не наважились. Татусь міцно поцілував нас і пішов".

Відбувся трус на квартирі письменника: вилучено паспорт, профквиток, конфісковано мисливську рушницю. Хоткевича зарештували за сфабрикованим звинуваченням. За свідченням сучасників, причиною арешту була його передмова до свого багатотомного видання, де він у великому списку знайомих йому великих людей назвав Симона Петлюру.

...
23 лютого 1938 року.
Було мені восьми років коли татусь кесіло. Прийшли вночі, як завжди... Розворушили все у татовому кабінеті. Мамусь нас розбудила, з татком попроситися. Напруження було таке, що ми не наважились нічого пити. За порогом водразу запрошестувал Рєбка, вірний татків нєс. Він страшенно гарав, кидавсь на еккаведистів, біг за ними по засніженій вулиці аж до дороги, де стояв "горний ворон". Наранок ми знайшли Рєбка --- застрієним.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 69

ЗАСЕДАНИЯ ОСОБОЙ ТРОЙКИ УНКВД ПО ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

от "29" Сентября 1938 г.

гус

Слушали

Постановили

13. Дело № 120240 3 Отдела УГБ УНКВД по Харьковской области

По делу обвиняется:

ХОТКЕВИЧ Игнат Мартынович, 1876 г. рождения, уроженец гор. Харькова, украинец, гражданства СССР, беспартийный,

в том, что в 1923 г. был привлечен германским консулом к шпионской деятельности в пользу Германии.

П° ст. 54-6, 54-10, 54-11 УК УССР.-

Верно: Секретарь Тройки

ХОТКЕВИЧА Игната Мартыновича

РАССТРЕЛЯТЬ.

Лично принадлежащее ему имущества - конфисковать

Сов. секретно

гус

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД по Харьковской области

№ *120240* от "29" Сентября мес. 1938 г.

о расстреле *Хоткевича Игната Мартыновича*

приведено в исполнение "8" Октября мес. 1938 г.

в _____ час.

Секретарь Тройки
Подписи *Сергей М. Бегун*

29 вересня 1938 р. "особливою трійкою" УНКВС Харківської області Гнат Хоткевич був заочно засуджений за статтями 54-6, 54-10 та 54-11 Кримінального кодексу УРСР до розстрілу з конфіскацією майна. У протоколі, де Гнат Хоткевич значиться тринадцятим, навіть не вказано його провини, лише зазначено, що він «.. в 1923 г. был привлечен германским консулом к шпионской деятельности в пользу Германии..». Через Гервасія Йогансена, вчителя німецької мови (батька Майка Йогансена – українського письменника) Хоткевич ніби передавав німецькій розвідці відомості про новобудови Сибіру та про економічний стан Дніпропетровської і Харківської областей [3, 4, 11].

Через три місяці допитів 60-річний письменник "зізнався" у тому, що є німецьким шпигуном. На допитах Гнат Хоткевич безпідставно визнав себе винним у шпигунстві на користь Німеччини та в участі в «українській націоналістичній повстанській організації». За даними протоколу допиту, до націоналістичних поглядів він прийшов після еміграції в Галичину 1906 року та після знайомства з Ольгою Кобилянською, Михайлом Грушевським, Кирилом Студинським, Філаретом Колесою, Михайлом Рудницьким, Олександром Барвінським та іншими діячами. Під їхнім впливом 1913 року повернувся в Росію ніби-то «переконаним націоналістом». Гнат Хоткевич «визнав», що скрізь, де він працював, займався націоналістичною і шпигунською діяльністю. 8 жовтня 1938 р. у підвалі Харківської внутрішньої в'язниці УНКВС на вулиці Чернишевській Гнат Хоткевич був страчений. Похований у братській могилі на околиці Харкова. При цьому радянські органи брехливо заявили, що він не страчений, а тільки відправлений до Сибіру на 10 років без права листування. У січні 1954 року вдова Платоніда Хоткевич ініціювала процес реабілітації чоловіка. Однак її заяву не задовольнили, Гнат Хоткевич і надалі вважався засудженим правомірно. У 1956 році військовий прокурор Київського військового округу вніс протест у справі Гната Хоткевича. 11 травня 1956 року Військовий трибунал Київського військового округу задовольнив протест прокурора, Гната Хоткевича було реабілітовано. У 1992 році копії документів із справи Гната Хоткевича передали його доньці Галині [1, 4, 13].

За словами Галини Хоткевич: “ Щоб зробити в Радянському Союзі таку кар’єру радянського вченого, як Володимир, треба було зректися своїх родичів, так званих “ворогів народу”, тож батьки в анкетах Володимира Хоткевича були вигадані. Найімовірніше в тих умовах Володимир не мав вибору, але для нього, як людини порядної, це було великим тягарем. Працівники органів, без сумніву, добре знали, хто такий Володимир Хоткевич і ким були його батьки. Але сина цього “ворога” можна було використати як науковця, тому режим закривав очі на його містифікації з іменами батьків” [1].

Як зазначив у своїх спогадах про В.Г. Хоткевича Б.Г. Лазарєв (мовою оригіналу): “ Его отец – Гнат Хоткевич – был известным поэтом, писателем, композитором и исполнителем. Он был выдающийся деятель Украинской культуры и безвинно погиб в годы сталинского террора. Владимир Игнатьевич тяжело переживал, но не ушел в себя и не забился из-за этого несчастья в щель, а сохранил в себе мужество заниматься наукой» [11].

У 1941 році після того, як розпочалася війна з фашистами, у кріогенній лабораторії УФТІ був розроблений ефективний хімічний запалювач для пляшок із горючою сумішшю під назвою «БВ – УФТИ». Як відомо, варіанти такого боєприпасу широко та успішно використовувались у боротьбі з танками. Були розроблені всі операції виготовлення цього запалювача і сформована бригада співробітників (Б.Г. Лазарев, М.С. Руденко, В.Г. Хоткевич, Л.С. Кан, Я.С. Кан, Б.І. Веркін та інші), яка швидко налагодила масове виробництво боєприпасу, випробуваного і прийнятого інженерним відділом Харківського військового округу.

Інструкція з використання запалювача «БВ - УФТИ» [11] .

У жовтні 1941 року співробітники УФТІ готували обладнання інституту до евакуації в Алма-Ату.

Ось як про цей період свого життя згадував Володимир Гнатович ХОТКЕВИЧ (мовою оригіналу):

«Осень... Мокрые блеклые листья толстым ковром лежат на дорожках, покрывают ступени входа в институт... листья устилают пол вестибюля, залетают в распахнутые, выбитые окна лабораторий и, подхваченные порывами сквозняков, долго порхают по комнате, путаясь в паутине проводов, прежде чем лечь на открытую крышку прибора, позабытого на столе. И так странно, необычно это сочетание: стекло, кварц, металл и листья, осенние блеклые листья с их свежим, горьковатым и терпким ароматом, смешивающимся с привычными запахами лаборатории.

Длинна и тревожна такая осенняя ночь. И хотя, по молчаливому уговору, никто об этом не говорит, каждого из немногих, которые, устроившись, кто как умел, в подвале главного корпуса ждут рассвета, тревожит одна мысль – удастся ли, сможем ли спасти часть оборудования института в те считанные дни, а может быть часы, пока коричневая чума не перехлестнула через рубежи Харькова.

Так было ровно 27 лет назад. 15 октября 1941 года для эвакуации оборудования были выделены вагоны, и в ночь с 17 на 18 погрузив всё, что только удалось демонтировать и вывезти, последняя группа сотрудников покинула институт.

Многое стирается из человеческой памяти. Но есть дела и события, которые не должны быть забыты. И хочется, чтобы наше младшее поколение, для которого это – рассказ об очень далёком прошлом – чтобы они также хранили и умножали традиции Лаборатории, её собранность и целеустремлённость и ещё – Дружбу – всё, что начато ещё в период зарождения лаборатории и крепло в эти тяжёлые годы испытаний” [11].

У грудні 1941 року ешелон із обладнанням та співробітниками УФТІ прибув до Алма - Ати. Відразу ж почалася інтенсивна робота евакуйованого інституту на базі Державного казахського університету. У 1943 році В.Г. Хоткевич і Б.Г. Лазарєв були викликані до Москви для проведення досліджень, спрямованих на пристосування висококалорійного терміта, розробленого в Алма - Аті на основі передвоєнної роботи Володимира Гнатовича, для його використання на підводному флоті з метою підвищення дальності стрільби торпедами. Двигуни торпед тоді працювали на стиснутому повітрі, а підігрівання повітря спеціально розробленими термітними шашками давало можливість підняти робочий тиск і збільшити дальність ходу торпеди [11, 12, 24]. У роки війни В.Г. Хоткевич захистив кандидатську дисертацію за оборонною тематикою. Оскільки В.Г. Хоткевич та Б.Г. Лазарєв мали великий досвід з альпінізму, то вони, як інструктори, були тимчасово залучені для навчання основним елементам альпінізму бійців тих військових підрозділів, які готувалися до звільнення гірського Кавказу [11, 24].

За роботу, проведenu в евакуації, В.Г. Хоткевич був нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» і Грамотою Верховної Ради Казахської РСР [17] .

Працівники кріогенної лабораторії УФТІ повернулися із евакуації в Харків 8 квітня 1944 року, коли ще не закінчилася війна, але Харків уже був звільнений від фашистів. Інститут почали інтенсивно відновлювати. Розпочалася наукова робота. Спочатку у 1945 році відновили головний корпус УФТІ, а до 1 листопада 1946 року вдалося у повній мірі запустити азотний, водневий і гелієвий зріджувачі. В.Г. Хоткевич взяв активну участь у відновленні кріогенної лабораторії [11, 24].

У повоєнний час В.Г. Хоткевич разом із співробітниками кріогенної лабораторії УФТІ (ХФТІ АН УРСР) провів низку піонерських досліджень. Він вперше в світовій практиці здійснив деформування стиском «м'яких» надпровідних металів, а також танталу при температурі рідкого гелію з використанням спеціально сконструйованого пресу і встановив, що для низки металів ефекти зміни температури надпровідного переходу при пластичній деформації відрізняються від ефектів, зумовлених всестороннім стиском. Був також досліджений вплив пластичної деформації на електропровідність і критичні параметри надпровідників. Показано, що пластичність металів суттєво залежить від типу кристалічної ґратки. Метали і сплави з ГЦК - ґраткою залишались пластичними і при низьких температурах, а метали з ОЦК - ґраткою окрихчувались. Разом з О.О. Галкіним і Б.Г. Лазарєвим В.Г. Хоткевич відкрив детекторні властивості надпровідників (1947 р.)

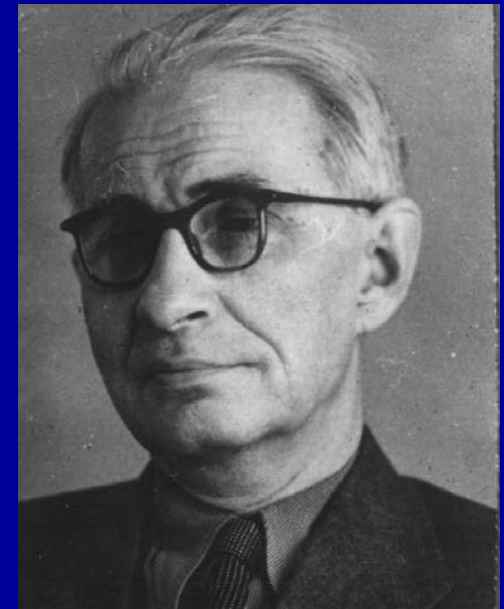

Про наслідки кадрової чистки на зламі 40-50 років у ХФТІ АН України [15, 16, 25].

“...у кінці 40-х рокові знову розпочалася потужна, розгорнута кампанія й не лише в нашому інституті, але й по всьому Радянському Союзу. Боротьба з так званою “засміченістю кадрів”. Причому, як це не дивно, й трагічно вийшло, інститут виявився “засмічений” саме видатними вченими.

Спершу за доносом позбавляється допуску до нас Дмитро Миколайович Улезко. У результаті боротьби із “засміченістю” кадрів в інституті ми втратили такого видатного вченого, як Борис Якович Пінес. Ми втратили Володимира Гнатовича Хоткевича ... й багатьох інших.”

(Із виступу К.Д. Синельникова на вчистому засіданні Вченої Ради УФТІ, присвяченому 20-річчю повернення інституту з евакуації 6 квітня 1964 року) [15].

**Синельников К.Д.
1960-ті роки.**

У складі 38-и працівників, звільнених у 1950 році з ХФТІ за результатами чистки, опинився і В.Г. Хоткевич. Не зважаючи на позитивну рекомендацію від керівників інституту К.Д. Синельникова та А.К. Вальтера, яку вони дали Володимиру Гнатовичу на засіданні комісії, створеної партійними органами для проведення кампанії, спрямованої на боротьбу із “засміченістю кадрів” в ХФТІ, Управління УНКВС за таємним розпорядженням обкому КП(б)У позбавило Володимира Гнатовича Хоткевича допуску до проведення робіт, пов'язаних з “державною таємницею”.

Нам невідомо, що саме більше вплинуло на рішення комісії, яка проводила так звану “чистку”. Те, що батько Володимира Гнатовича – Гнат Хоткевич був “ворогом народу”, чи те, що його мачуха Платоніда Хоткевич та брат Богдан Хоткевич були засуджені Військовим трибуналом військ НКВС до 10 та до 15 років позбавлення волі, відповідно і відбували заслання в таборах, а сестра Галина проживала за кордоном [1, 4, 13] .

Згідно з регламентом тих часів директор інституту не мав права тримати в інституті особу, позбавлену допуску. У зв'язку з цим В.Г. Хоткевич був звільнений із ХФТІ.

А. К. Вальтер, користуючись своїм високим авторитетом, допоміг Володимиру Гнатовичу Хоткевичу влаштуватись на викладацьку роботу в Харківський державний університет [15, 25].

З 1950 р. і до останнього дня життя вся наукова та педагогічна діяльність В.Г. Хоткевича була пов'язана з Харківським державним університетом.

Викладацька діяльність та адміністративна робота В.Г. Хоткевича у Харківському університеті розвивалася так: 1950 р. – старший викладач, (1951 – 1954 рр.) – доцент кафедри фізики твердого тіла, (1954 – 1958 рр.) – професор кафедри експериментальної фізики фізико - математичного факультету. З 1958 р. В.Г. Хоткевич очолював кафедру експериментальної фізики, якою до нього керував академік К.Д. Синельников. У 1979 р. ця кафедра за ініціативою В.Г. Хоткевича була поділена на дві кафедри: експериментальної фізики і фізики низьких температур. Він очолив новостворену кафедру фізики низьких температур. У період (1959 – 1963 рр.) – В.Г. Хоткевич працював на посаді декана фізико-математичного (1959 – 1962 рр.) та фізичного (1962 – 1963 рр.) факультетів, в (1963 – 1966 рр.) – на посаді проректора із наукової роботи, а у (1966 – 1975 рр.) – на посаді ректора Харківського державного університету.

Кафедра експериментальної фізики. Сидять (зліва направо): Мерисов Б.О., Перваков В.О., Краснокутський А.В., Сіренко Г.О., Носуленко Н.О., Тер - Мікаельянц І.І., Богданова К.М., Хоткевич В.Г., Зайчик Р.І., Горностаєва Г.І., Беседовський О.І., Гапон Е.В., Данилович І.С., Герус К.М., Рязанов. О.М. **2 ряд:** Ларін В.І., Гладких М.Т., Оболенський М.О., Моргун В.М., Лисаченко О.П., Криловський В.С., Мамалуй А.О., Шарапов А.І., Вітковський О.Г., Бойко В.Е., Матюшенко Н.М., Гончарова Н.Е., Бейлінсон В.Н., Воїнов В.П., Проценко І.Ю., Чекареєв М.О., Єрмолаєв О.М., Сердюк О.Д. **3 ряд:** Блоха В.Б., Самсонік О.Л., Козинець В.В., Лебедев В.П., Попов В.П., Зайцев Г.А., Агафонова Н.П., Фалько І.І., Проніна Л.П., Півненко О.С., Юнаш В.М., Горюнова А.О., Овчаренко В.І., Андрієнко Д.М., Злобінцев Г.М., Медяник А.М., Головка Л.С., Снурнікова А.І., Дворовенко Н.О., Хаджай Г.Я., Заїка М.В., Хохлов В.І. [18].

В.Г. Хоткевич із працівниками кафедри експериментальної фізики.

Сидять, зліва - направо: Бойко В.Є., Гладких М.Т., Беседовський О.І., Горностаєва А.Г., Хоткевич В.Г., Мезін К. В., Сіренко Г.О., Зайчик Р.І., Носуленко Н.О.

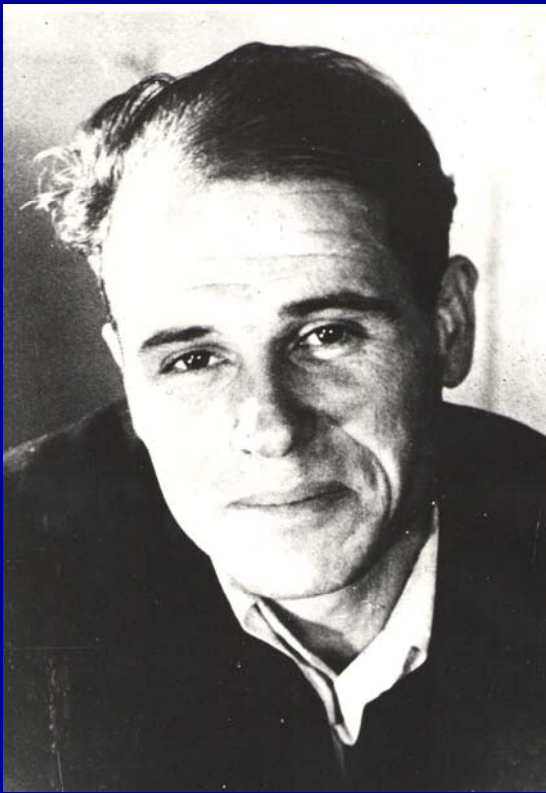
Другий ряд. Стоять: Єрмолаєв О.М. (третій), Тихомирова Е.В. (четверта), Матюшенко Н.М. (п'ята). **Третій ряд. Зліва:** Горюнова А.О. (перша), Тер - Мікаельянц І.І. (друга). **Праворуч:**

крайній справа Лебедєв В.П., перед ним Козинець В.В. та інші. **Стоять у верхньому ряду:** Мамалуй А.О., Хохлов В.І., Сердюк О.Д., Шарапов А.І., Рязанов О.М., Перваков В.О.

В.Г. Хоткевич із працівниками кафедри фізики низьких температур. Зліва направо:

1 ряд: Тютрюмова Н.М., Мамалуй А.О., Бейлінсон В.Н., Хоткевич В.Г., Оболенський М.О., Хотинський П.Б., Дудко В.П. **2 ряд:** Перваков В.О., Рибалко І.М., Моргун В.М., Чашка Х.Б., Балла Д.Д., Краснокутський А.В., Хаджай Г.Я. **3 ряд:** Криловський В.С., Шкутов Л.С., Злобінцев Ю.М., Бондар В.А., Попов В.П., Чеботаєв М.М. **4 ряд :** Білецький В.І., Мерисов Б.О., Маренич І.О., Лебедев В.П., Межов Л.

Хоткевич В.Г.

Мацкевич Н.Д.

Брати Володимир та
Андрій Хоткевичі.

Володимир Гнатович Хоткевич був одружений з Наталею Данилівною Мацкевич. Вона працювала дитячим лікарем, ортопедом-травматологом у Інституті ортопедії і травматології імені проф. М.І. Ситенка, мала науковий ступінь кандидата медичних наук і займалася лікуванням дітей з ортопедичною патологією. Була досвідченим і знаним фахівцем у цій галузі медицини [22]. 4 травня 1954 року в сім'ї Хоткевичів народилися сини-близнюки: Андрій і Володимир Хоткевичі.

Будинок на вулиці Коломенській, в якому проживала сім'я В.Г. Хоткевича та Н.Д. Мацкевич із дітьми до переїзду в будинок, розташований на вулиці Чайковського.

Відомчий житловий будинок ХФТІ, в якому проживала сім'я В.Г. Хоткевича та Н.Д. Мацкевич із дітьми після переїзду з вулиці Коломенської.

В.Г. Хоткевич та Б.Г. Лазарєв.

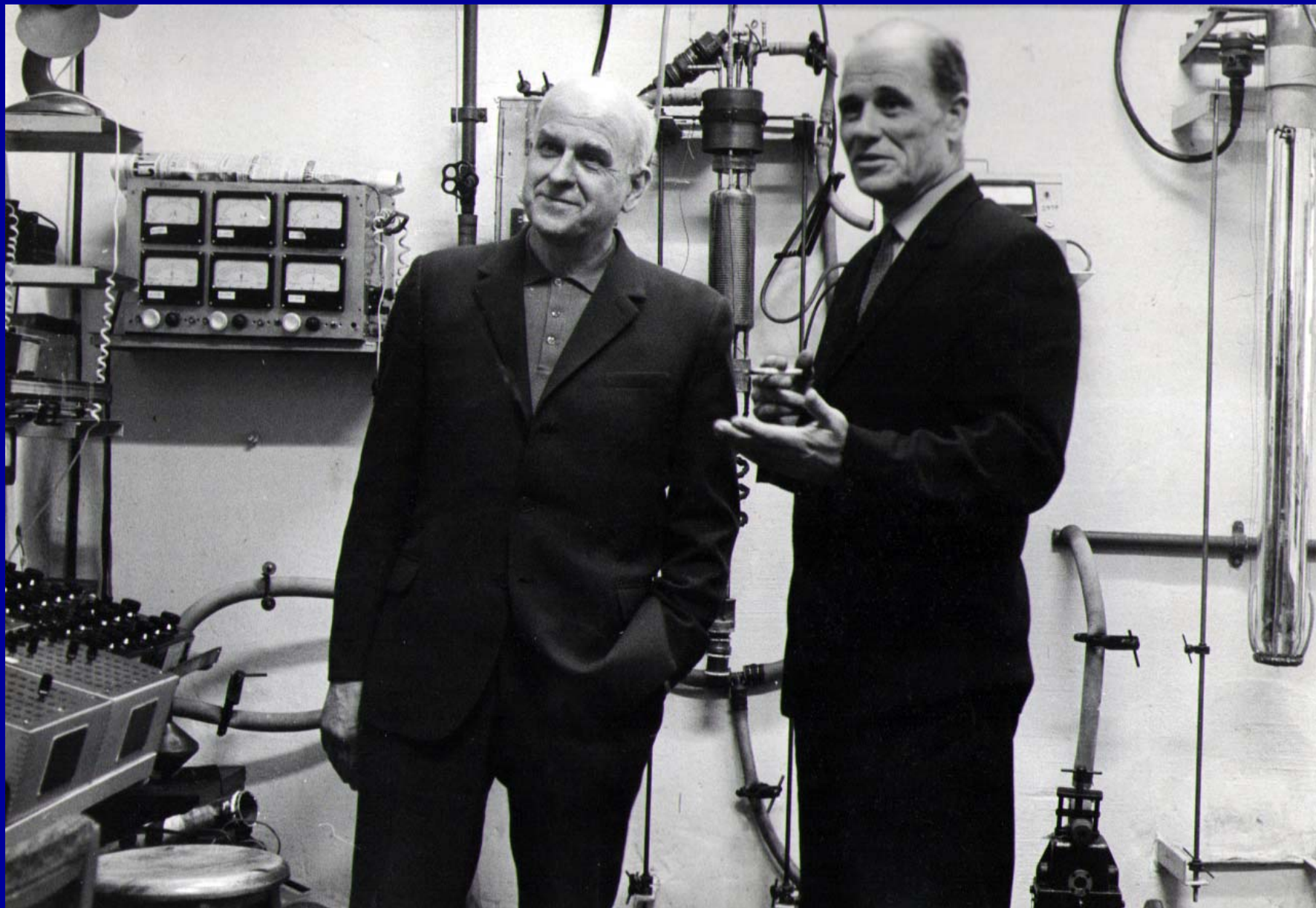

А.Ф. Прихотько, Б.Г. Лазарєв та В.Г. Хоткевич на пленарному засіданні наукової конференції [24].

Б.Г. Лазарєв про В.Г. Хоткевича:

«Особенно дружеские чувства у меня были к Владимиру Игнатьевичу Хоткевичу. Это был человек очень мягкого душевного склада. Нас многое объединяло, у нас была единая точка зрения на то, что такая наука и как ею нужно заниматься. Занимаясь вместе альпинизмом и уходя вместе в горы, мы доверяли свою жизнь друг другу. Это переносилось и на домашние отношения и на совместную научную работу.

Владимир Игнатьевич был жизнерадостный, деятельный и открытый человек. У нас с ним есть интересные совместные работы. ... Он не был сухарем от науки. С ним можно было говорить о науке, болтаясь на лыжах или сидя на скале, или при спуске с вершины горы» [11].

Б.Г. Лазарєв та В.Г. Хоткевич у криогенній лабораторії ХФТІ АН УРСР [11].

**В гостях у А.Ф. Прихотько. Зліва направо :
Т.І. Курдюмова, Г.В. Курдюмов, О.І. Лейпунський, Б.Г. Лазарев,
В.Г. Хоткевич, А.Ф. Прихотько [11, 24].**

В.Г. Хоткевич на засіданні Вченої ради Харківського університету.

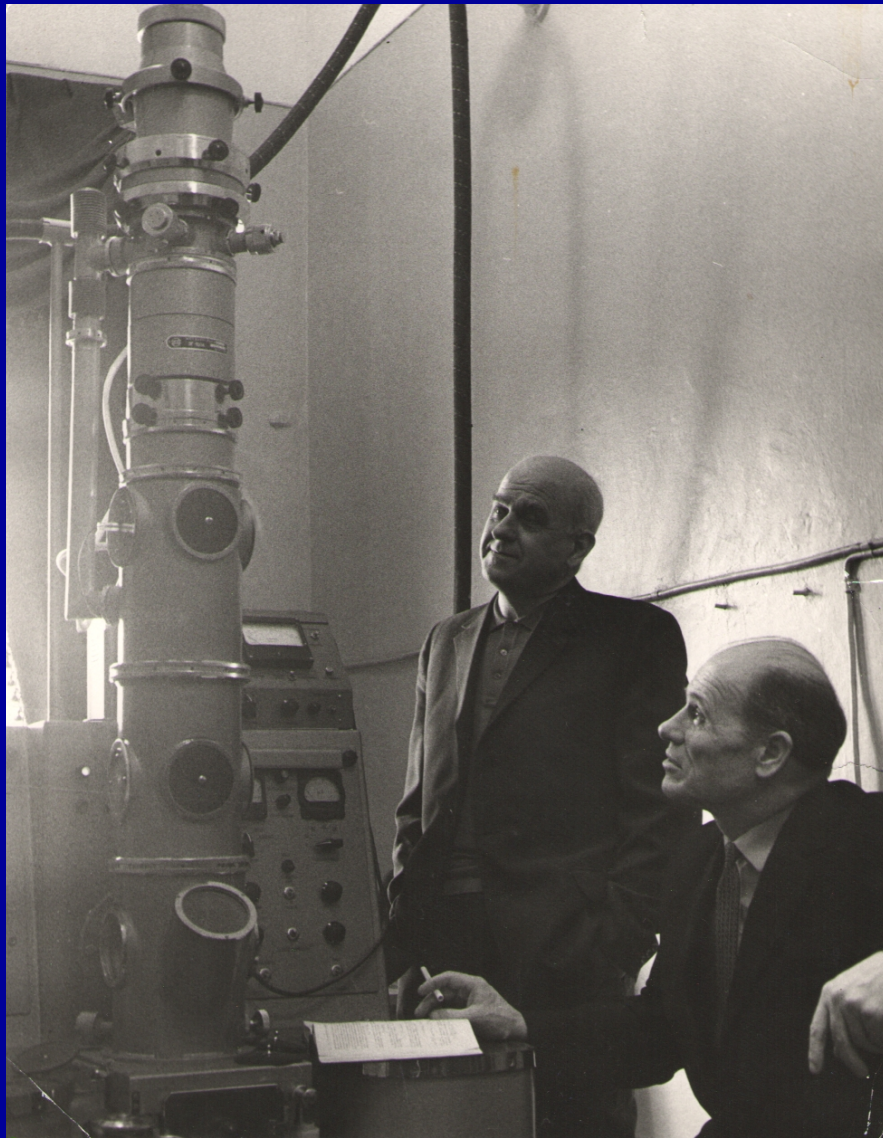

В.Г. Хоткевич (стоїть у першому ряду крайній справа) серед учасників Всесоюзної наради з фізики низьких температур. 1957 р.

Зустріч вчених з П.Л. Капіцею. Зліва від П.Л. Капіці сидить Лазарєв Б.Г., праворуч – І.В. Обреїмов. Стоять: перший зліва Є.М. Ліфшиць, перший праворуч І.М. Ліфшиць. В.Г. Хоткевич стоїть восьмим зліва. 1958 р. [11].

Б.Г. Лазарєв та В.Г. Хоткевич біля електронного мікроскопа в лабораторії кафедри експериментальної фізики ХДУ.

Л.С. Лазарева та Б.Г. Лазарєв вітають В.Г. Хоткевича з ювілеєм. 1973 рік.

Широта наукових інтересів В.Г. Хоткевича була вражаючою.

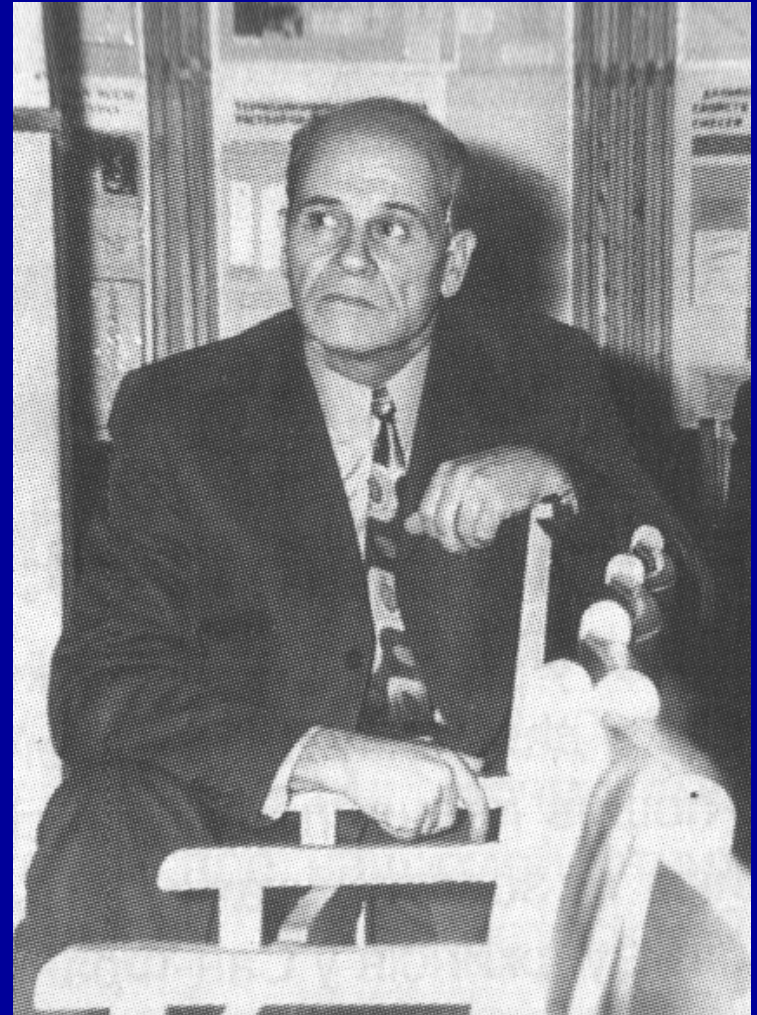
Під час роботи в ХДУ В.Г. Хоткевичем із співробітниками було рентгенографічно встановлено наявність деформаційного поліморфізму в літії, що протікає при пластичній деформації в умовах сильного переохолодження. При цьому ОЦК - ґратка претворюється в ГЦК - ґратку з більш щільною упаковкою атомів.

Він та його учні займалися:

- вивченням термодинамічних та кінетичних низькотемпературних властивостей металів та сплавів з різним типом дефектів кристалічної будови;
- дослідженням впливу надпровідного стану на деформацію кристалів при гелієвих температурах, їх насиченні воднем.

В.Г. Хоткевичем із співробітниками було розроблено низку нових експериментальних методик:

- метод безконтактного вимірювання електроопору,
- імпульсний спосіб визначення теплоємності,
- методики вимірювання теплопровідності та прихованої енергії деформації.

Хоткевич В.Г. [20]

Хоткевич В.Г.

У 1953 р. В.Г. Хоткевич успішно захистив докторську дисертацію на тему «Влияние неоднородного состояния кристаллической решетки на свойства металлов при низких температурах».

У 1967 році В.Г. Хоткевич був обраний членом-кореспондентом АН УРСР.

В.Г. Хоткевичем було опубліковано понад 200 наукових праць із фізики металів, проблем надпровідності, низькотемпературного матеріалознавства.

Під керівництвом В.Г. Хоткевича було захищено 13 кандидатських дисертацій. Деякі з його учнів стали докторами наук та професорами [19] (Б.О. Мерісов, В.П. Лебедев, М.О. Оболенський, А.О. Мамалуй, В.О. Перваков).

Хоткевич В.Г.

КАНДИДАТСКИЕ ДИСЕРТАЦИИ, ВЫПОЛНЕННЫЕ ПОД
РУКОВОДСТВОМ В.И.ХОТКЕВИЧА.

Сиренко Г.А. Структура и кинетика процесса снятия искажений кристаллической решетки металлов, пластически деформированных при низких температурах. Х., 1962, 127л.

Зайцев Г.А. Некоторые исследования гальваномагнитных явлений в металлах с дефектами кристаллической решетки при низких температурах. Х., 1965. 113л.

Козинец В.В. Влияние низкотемпературной механико-термической обработки на структуру и механические свойства металлов с ГЦК решеткой. Х., 1967, 132л.

• Мерісов Б.А. Некоторые вопросы исследования теплопроводности металлов в широком интервале температур. Х., 1968, 138л.

• Перваков В.А. Исследование некоторых тепловых и электрических свойств ГЦК - металлов с неравновесной решеткой. Х., 1970. 237л.

• Лебедев В.П. Исследование явлений деформационного упрочнения и разупрочнения металлов при активном растяжении и ползучести в интервале температур 1,8 - 500°К. Х., 1971. 182л.

• Оболенский М.А. Исследование поглощения и дисперсии звука в магнитном поле в висмуте и сурьме. Х., 1971. 158л.

Белецкий В.И. Исследование особенностей энергетического спектра некоторых металлов магнитоакустическими методами. - Х., 1975. 140л.

Моргун В.Н. Влияние магнитного пробоя и процессов рассеяния на гальваномагнитные свойства алюминия. Х., 1975, 141л.

Петренко Н.С. Дилатометрические эффекты в редкоземельных металлах при низких температурах. Х., 1975. 149л.

Голик А.В. Исследование дифференциальных характеристик изоэнергетических поверхностей полуметаллов. Х., 1977. 134л.

• Мамалуй А.А. Термодинамически равновесные дефекты решетки в некоторых ОЦК и ГЦК металлах и их влияние на температуру сверхпроводящего перехода и температурную зависимость электросопротивления. Х., 1977. 154л.

Илиев Л.Б. Исследование теплофизических свойств твердых растворов на основе титана, ванадия и тантала при низких температурах. Х., 1978. 185л.

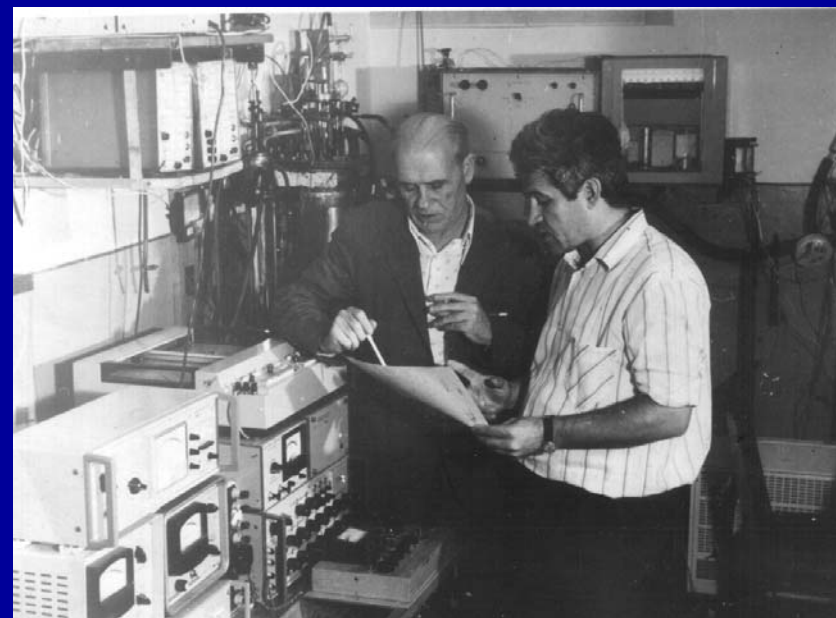

В.Г. Хоткевич працює з аспіранткою Степановою С.В. та дипломницею Гапон (Тихомировою) Е.В. у лабораторії кафедри експериментальної фізики ХДУ.

В.П. Лебедєв, В.Г. Хоткевич та В.В. Козинець проводять дослідження з фізики міцності та пластичності металів при низьких температурах в лабораторії фізики низьких температур ХДУ.

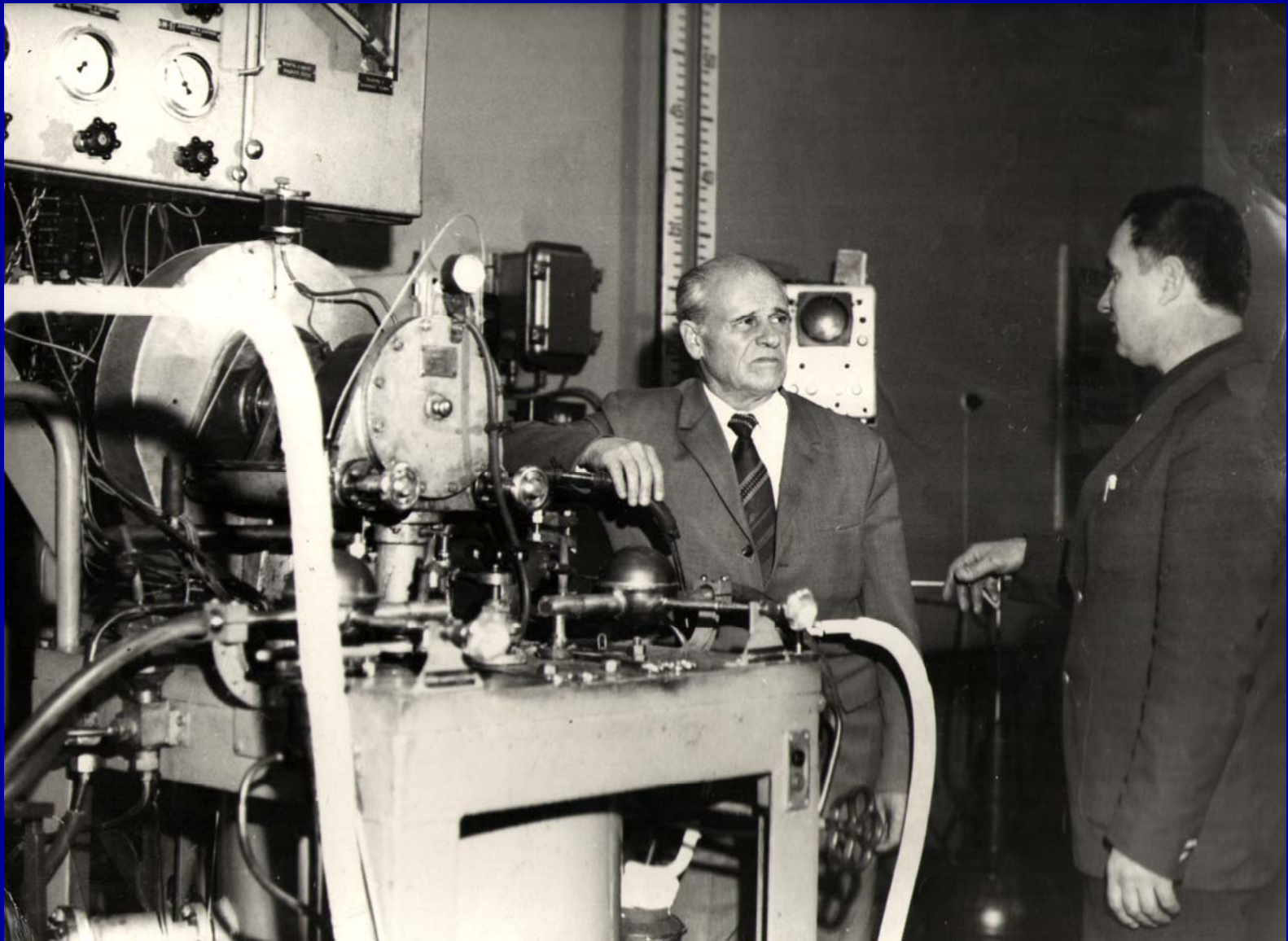
В.Г. Хоткевич та В.М. Моргун обговорюють результати досліджень.

Аспірант Овчаренко В.І. та Хоткевич В.Г. опрацьовують результати низькотемпературного експерименту в лабораторії кафедри експериментальної фізики ХДУ.

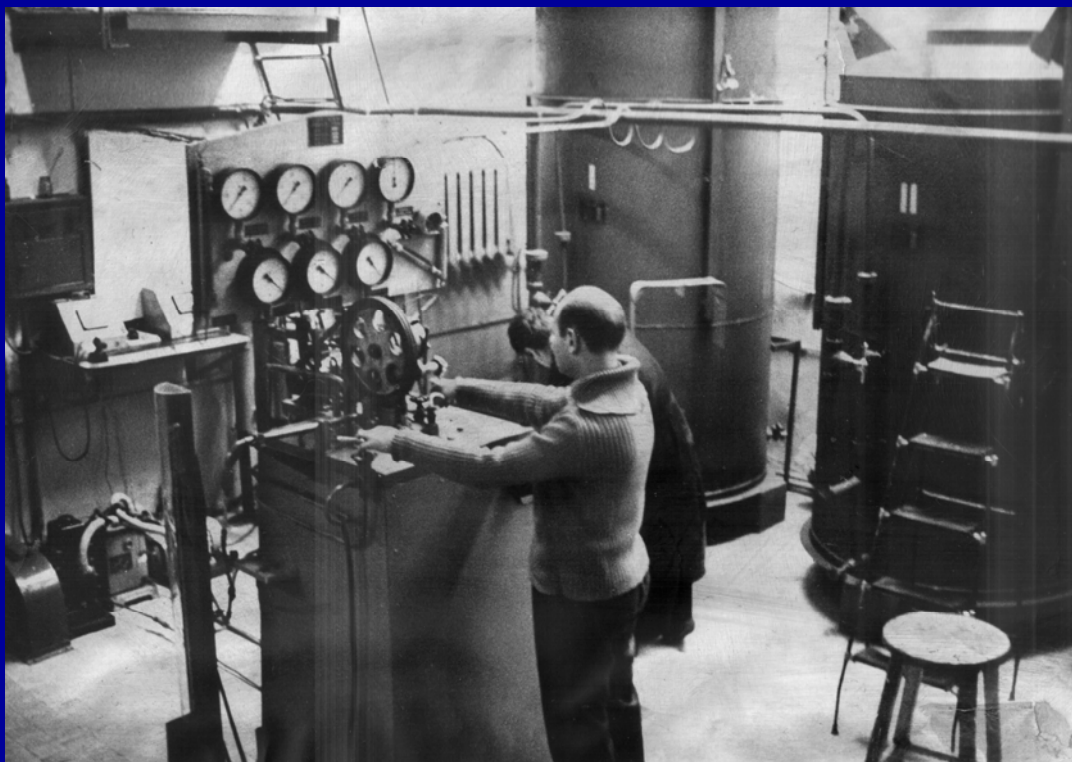
В.Г. Хоткевич за роки роботи на фізико - математичному та на фізичному факультеті багато зробив для їх розвитку. За його безпосередньої участі відбулося становлення кафедри експериментальної фізики, кафедри фізики низьких температур, кафедри вищої математики та кафедри фізики кристалів. У 1970 – 1971 навчальному році на фізичному факультеті розпочався роздільний набір на науково - виробниче та науково - педагогічне відділення. Також з його ініціативи було організовано Проблемну наукову лабораторію фізики низьких температур, Лабораторію методики викладання фізики, Кріогенну зріджувальну станцію, яка здійснювала спочатку виробництво рідкого азоту, а згодом – рідкого гелію, продовжували успішно працювати механічна та складувна майстерні, у короткий термін було створено сучасний спеціальний практикум із фізики низьких температур, проводилась модернізація загальних фізичних практикумів.

В.Г. Хоткевич та Г.О. Маслак у Кріогенній зріджувальній станції.

Посудина Дюара, яка використовувалась для збереження криогенних рідин.

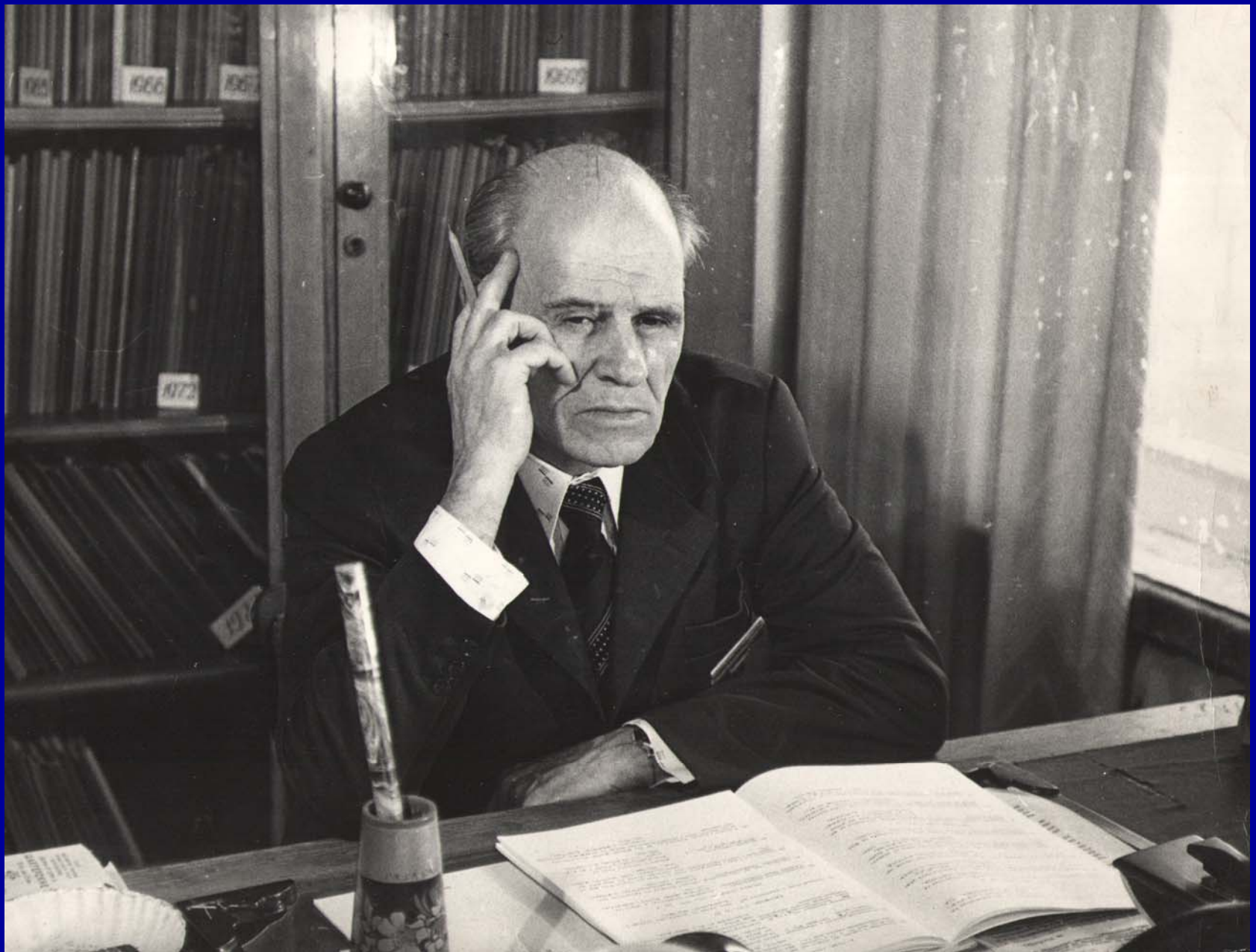
Г.О. Маслак налагоджує скраплювач Г - 45, на якому в Харківському університеті влітку 1967 року був вперше скраплений гелій.

Основними науковими напрямками Проблемної наукової лабораторії фізики низьких температур були:

- дослідження електронних властивостей нормальних металів та надпровідників;
- широкий спектр теплофізичних характеристик (теплоємність, теплопровідність, лінійне розширення, електричний опір, термо - електрорушійна сила) чистих металів та сплавів;
- механічні характеристики чистих металів і сплавів у нормальному та в надпровідному станах за наявності різних енергетичних впливів;
- структурні характеристики різних конструкційних та функціональних матеріалів.

Розвиток цих напрямів визначався необхідністю вирішення проблем та завдань фундаментальної фізики твердого тіла та низьких температур. Низка прикладних досліджень була здійснена на замовлення підприємств Військово промислового комплексу та установ, які проводили дослідно-конструкторські роботи в галузі космонавтики. Створення навчального комплексу, який складався із кафедри фізики низьких температур, Проблемної наукової лабораторії фізики низьких температур та криогенної станції зрідження дало можливість успішно здійснювати підготовку фахівців спеціалізації «фізика низьких температур» із тих років і до теперішнього часу лише в одному закладі вищої освіти України – у Харківському університеті.

За роздумами. В.Г. Хоткевич у своєму кабінеті.

В.І. Астахов, І.Є. Тарапов, В.Г. Хоткевич та І.І. Залюбовський на засіданні ректорату Харківського університету.

В.Г. Хоткевич на нарадах та засіданнях.

В.Г. Хоткевич, Д.А. Ушаков та І.Є. Тарапов у кабінеті Хоткевича В.Г. – ректора Харківського університету.

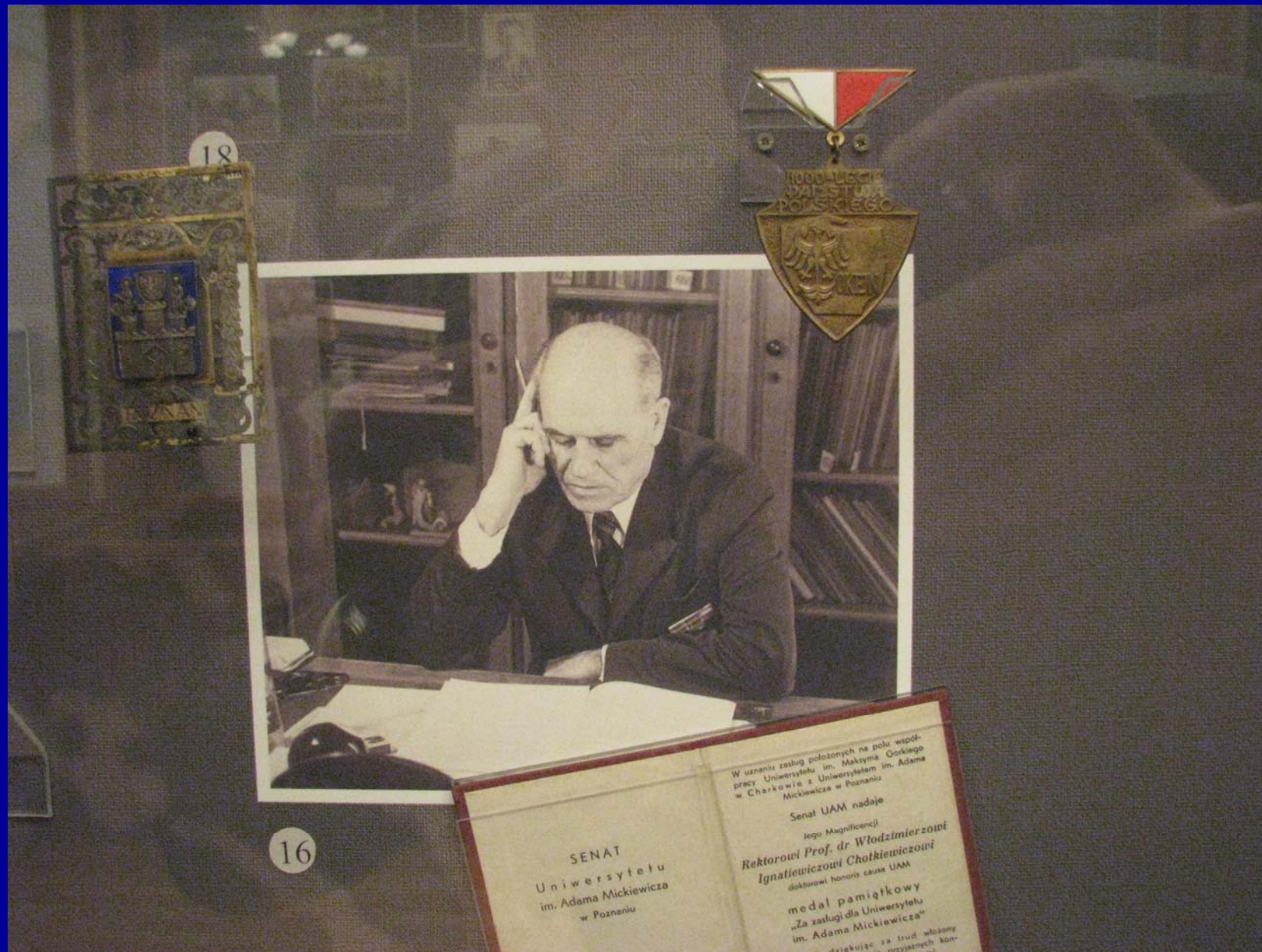

У період (1966 – 1975 рр.) професор В.Г. Хоткевич, як ректор, очолював колектив Харківського державного університету імені О.М. Горького.

У ці роки в університеті активно проводилася політика підготовки кадрів вищої кваліфікації з орієнтацією на зв'язок із науковими центрами країни та з промисловим сектором народного господарства. За роки ректорства В.Г. Хоткевича було відкрито низку наукових та науково - методичних підрозділів, закінчено будівництво унікального Граківського радіотелескопа, суттєво оновлено базу обчислювального центру, проведено реконструкцію Музею природи, відкрито Музей історії університету.

Ректоратом приділялася велика увага розвитку кафедр та спеціалізацій у галузі суспільних наук (соціологія, журналістика, філософія), знову почав працювати економічний факультет. У 1970 р. вперше було здійснено набір студентів на науково - педагогічне відділення (фізичний, механіко - математичний та хімічний факультети), відкрито Заочну фізико-математичну школу для абітурієнтів при вступі на факультети фізико-математичного та природничого профілю, створено Навчально - методичну раду університету. Розпочалася підготовка спеціалістів за такими спеціалізаціями: математична та прикладна лінгвістика, прикладна математика, космічна радіофізика, біофізика, біохімія, хімічна метрологія, психологія. Успішно розвивалася матеріально - технічна база університету: введено в експлуатацію навчальний корпус фізико-технічного факультету, збудовано три студентські гуртожитки та один житловий будинок для викладачів, облаштовано спортивну базу в Фігуровці та біостанцію в Гайдарах.

Фрагмент експозиції Музею історії університету, яка присвячена В.Г. Хоткевичу.

Протягом багатьох років Володимир Гнатович Хоткевич активно проводив громадську роботу: як член - кореспондент АН УРСР; як член Комітету з Державних премій Української РСР.

Був обраний депутатом Харківської обласної Ради народних депутатів, очолював обласне відділення Українського товариства дружби та культурних зв'язків із зарубіжними країнами, був членом президії Харківського міського товариства «Знання» з природничо - наукової секції; членом редколегії журналу "Фізика низьких температур"; головою та членом спеціалізованих вчених рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій з низки фізико-математичних спеціальностей.

У 1969 році В.Г. Хоткевич був обраний почесним доктором Познанського університету імені Адама Міцкевича.

В.Г. Хоткевич мав такі урядові нагороди: орден «Знак пошани» (1961 р.), орден Леніна (1967 р.), орден Трудового Червоного Прапора (1971 р.) [17].

В.Г. Хоткевич помер 9 липня 1982 року.

Зустріч ректора В.Г. Хоткевича з ветеранами університету.

В.Г. Хоткевич спілкується з віце-канцлером Манчестерського університету лордом М. Купером.

В.Г. Хоткевич спілкується з ректором Познанського університету В. Миськевичем.

В. Г. Хоткевич у лабораторії кафедри фізики низьких температур після захисту дипломної роботи студентом із Японії Н. Азумаї.

В.Г. Хоткевич у години дозвілля. З аквалангом на річці Ворсклі.

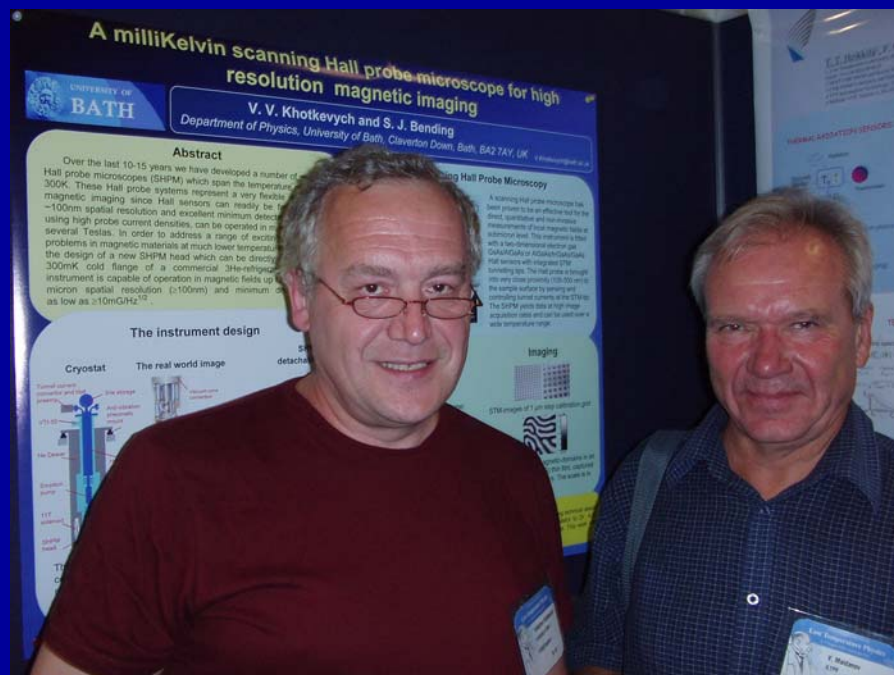

Лабораторний скраплювач повітря, подарований В.Г. Хоткевичу співробітниками ФТІНТ АН УРСР.

З колекції приладів Навчальної лабораторії лекційних фізичних демонстрацій фізичного факультету.

Сини В.Г. Хоткевича Андрій Володимирович та Володимир Володимирович обрали професію батька і теж стали фізиками. Вони є відомими фахівцями у галузі фізики низьких температур. Володимир Володимирович працює у Великобританії в університеті Saint Andrews (Шотландія), а Андрій Володимирович (1954 – 2019) працював у Фізико-технічному інституті низьких температур НАН України та за сумісництвом у ХНУ імені В.Н. Каразіна на кафедрі фізики низьких температур [20] .

Хоткевич В.В. (на фото ліворуч) представляє результати своїх досліджень на міжнародній конференції з фізики низьких температур. Поруч В.А. Майданов (ФТІНТ НАН України).

Співробітники Школи фізики та астрономії Манчестерського університету Константин Новосьолов, майбутній Нобелівський лауреат (2010), та Володимир Хоткевич (праворуч) оглядають історичні місця в Сент Девідсі (Уельс, 2005).

Хоткевич А.В.

(1954 – 2019)

Андрій Володимирович Хоткевич у 1976 р. із відзнакою закінчив фізичний факультет Харківського державного університету і був прийнятий до аспірантури Фізико-технічного інституту низьких температур АН УРСР. Ступінь кандидата фізико-математичних наук отримав у 1981 р. Докторську дисертацію захистив у 1991 р. У (1996 – 2019 рр.) працював на посаді провідного наукового співробітника відділу мікроконтактної спектроскопії ФТІНТ НАН України. Автор і співавтор близько 150 наукових праць. Спільно з І.К. Янсоном підготував перший у світовій літературі атлас мікроконтактних спектрів електрон - фононої взаємодії в металах. З 2011 р. працював за сумісництвом на посаді професора кафедри фізики низьких температур фізичного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна. Викладав навчальні дисципліни «Електронні властивості металів», «Сучасні методи експериментальних досліджень» [23].

Список використаних інформаційних джерел

1. Галина Хоткевич. Там, де не колеться трава. Гнат Хоткевич та його родина. – Львів: Апріорі, 2017. – 224 с.
2. Хоткевич Гнат Мартинович
Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хоткевич_Гнат_Мартинович
3. Хоткевич Гнат Мартинович
Режим доступу: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/1228/>
4. Гнат Хоткевич: плата за талант
Режим доступу: <https://chas.cv.ua/autor/63841-гнат-хоткевич-плата-за-талант.html>
5. Катря Гриневичева
Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Катря_Гриневичева
6. Гнат Хоткевич – найбільший соборник України | Ірина Фаріон
Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=tTFkAzKI1HE&t=1774s>
7. Галина Хоткевич. Повернення в любові
Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=aQ83ESods_k
8. Шубников Л.В. Криогенная лаборатория // Л.В. Шубников. Избранные труды. Воспоминания. К.: Наукова думка, 1990, С. 48-50.
9. Шубников Л.В. Избранные труды. Воспоминания. – К.: Наукова думка, 1990. – 352 с.
10. Лазарев Б.Г. К истории криогенной лаборатории УФТИ ННЦ ХФТИ (К истории физики низких температур) // ФНТ. 2000, т. 26. Приложение, 28 с.
11. Б.Г. Лазарев. Жизнь в науке. Избранные труды. Воспоминания: ННЦ ХФТИ, 2003. – 704 с.
12. Борис Лазарев – легенда кріофізики.
Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=It69IxBH1nQ&t=1627s>
13. Гнат Хоткевич. Віртуальний проєкт «Архів-музей на допомогу вчителям». Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
Режим доступу: <https://old-csam.archives.gov.ua/ukr/vchiteli/>

14. Інститут фізики твердого тела, матеріалознавства і технологій Національного наукового центру «ХФТИ». Частина 1. – Харків: Мачулін, 2022. – 562 с.
15. Юрій Ранюк. Лабораторія №1. Ядерна фізика в Україні, 2005. Наукове видавництво «Акта» .– 567 с.
16. Академик АН УРСР К.Д. Синельников (вспоминання близьких і соратників) / Под ред. К.Г. Бреславца, В.В. Власова, А.В. Волобуєва і др. – Харків: ННЦ ХФТИ, 2001. – 261 с.
17. Хоткевич Володимир Гнатович.
Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хоткевич_Володимир_Гнатович
18. Хижковий В.П. Нариси історії кафедри експериментальної фізики. – Харків : ХНУ, 2004. – 73 с.
19. Володимир Ігнат'євич Хоткевич. Бібліографічний указатель. – Харків: ХГУ, 1981. – 30 с.
20. В.Г. Хоткевич – ректор Харківського університету (1966 – 1975 рр.) Газета «ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ», 21 березня, 2023 р. Режим Доступу:
http://gazeta.univer.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=959&Itemid=983
21. Овчаренко Ю. С. Історія кріофізики в Україні: монографія / наук. ред. В. А. Вергунов. – Харків : ФОП Панов А. М., 2019. – 168 с.
22. Інститут патології позвоночника і суглобів ім. проф. М.І. Ситенко АМН України; Історія інститута. Воспоминання о людях, судьбах, времени / Под ред. проф. Н.А. Коржа. – Х.: Прапор, 2007. – 203 с.
23. Хоткевич Андрій Володимирович
Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Хоткевич_Андрій_Володимирович
24. Марина Лазарева. Із глибини спогадів. // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, серія «Фізика». – Вип.. – 2022. – С. 39-43.
25. Павленко Ю. В., Ранюк Ю. Н., Храмов Ю. А. Дело УФТИ. – К.: "Феникс", 1998. – 324 с.

Презентація укладена проф. Пойдою В.П., доц. Білецьким В.І., доц. Хижковим В.П. Автори презентації висловлюють подяку Лазаревій М.Б. за надані фото із власного архіву, Байрамовій К.І. за підбір книг із ЦНБ ХНУ імені В.Н. Каразіна та Нікольченко О.А. за надані матеріали про Мацкевич Н.Д.